

УДК 341.1/8

ШЕТ МЕМЛЕКЕТТЕРДЕГІ КРИПТОВАЛЮТАНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мухаметжан Нуржан Жайнарулы

nurzhanych14@gmail.com

Қожанов Азамат Қуатұлы

qozhaz@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Заң факультеті

«Халықаралық құқық» мамандығының 2-курс магистранттары

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Ф.Қарабаев

Әлем үнемі өзгеруде, бұрынғы ерекше армандар мен идеялар біртіндеп шындыққа айналады, көптеген жаңа және әртүрлі құбылыстар мен процестер пайда болып жатыр. Ричард Хукер дұрыс атап өткендей, «кез-келген өзгеріс, тіпті жақсы жаққа өзгеру әрқашан қолайсыздық тудырады».

Шынында да, қазіргі уақытта міндет – инновацияларға тез және сапалы бейімделу. Бұл әсіресе төлемдер мен төлемдер саласына қатысты, өйткені олар жиі қолданылады және мемлекет экономикасының дамуымен тікелей байланысты.

Алғашқы криптовалюта пайда болғаннан бері сегіз жыл өтті, биткоин әзірлеушінің, яғни Сатоши Накамотоның жеңіл қолымен, ол біртіндеп әлем тұрғындары арасында танымал бола бастады. Бүгінгі таңда оның 50-ден астам түрі бар.

Криптовалютаның айналымы мен құрылуына байланысты оны ұлттық және халықаралық деңгейде құқықтық реттеу туралы мәселе туындайды. Мұнда көптеген кедергілер бар, оларды жеңу керек. Олардың айқын көрінісі-көптеген адамдар криптовалютаның бар болу мүмкін екенін білмейді. Келесі дилемма-бұл жеткіліксіз талқылау және заңдарды немесе басқа нормативтік актілерді қабылдау кезінде мемлекеттік органдар тарапынан биткоиннің және оның аналогтарының мәнін өңдеудің болмауы. Криптовалютаның

нақты табиғаты бұл мәселені шешу үшін бірінші кезектегі мәселе емес екендігіне әкеледі. Дегенмен, қазір әлемдік үрдістер мен шындықтар осы мәселеге деген көзқарасты өзгертуге мәжбүр.

Ең өткір кедергі - бұл заңнамада криптовалютаның тұжырымдамасы мен айналымын бекіту механизмі. Бірінші сұрақ белгілі бір мемлекеттің юрисдикциясында криптовалюта айналымына жол беру керек пе деген сұрақ туындайды. Мәселен, мысалы, АҚШ, Германия, Жапония, Франция, Финляндия және басқа елдер сияқты державалар бұл валютаның айналымына мүмкіндік беріп қана қоймай, сонымен бірге құқықтық режимді заңнамалық түрде бекітіп, бекітті, «биткойн» және оның аналогтары ұғымын түсіндірді және тиісті сот практикасын қалыптастырды.

Калифорния штаты Assembly Bill 129 қабылдап, бірінші болып криптовалютаны пайдалануға мүмкіндік берді [1]. Бұл заң кез-келген компанияға, қауымдастыққа немесе жеке тұлғаға заңды төлем жүйелерінен басқа ақша айналымына қатысуға мүмкіндік береді. Бірақ Калифорния штатындағы мәселе Assembly Bill 129 криптовалюталық бизнесті енгізуді реттемейді.

Нью – Йоркте тиісті мәселе 2015 жылдың тамызында New York Codes, Rules and Regulations қаржы қызметтері департаментінде заңнамалық Bitlicense-криптовалюталық бизнесті енгізуге лицензия қабылдауды бекіту арқылы шешілді.

АҚШ-тың сот тәжірибесі бойынша, федералды деңгейде криптовалюта қатынастарын біріздендіру қажеттілігі бар екенін атап өткен жөн, сондықтан істерді бірдей шешу жүйесі қалыптасуда. Алайда, әр түрлі мемлекеттердің судьяларының шешімдерінен істің нәтижелері кейде айтарлықтай ерекшеленетіні туындайды. Мысал ретінде Техастың Шығыс округінің аудандық судьясы (Case NO. 4: 13-CV-416) және Флорида аудандық сотының шешімдері (Case NO.: F14- 2923). Бірінші жағдайда, биткойн валюта анықталды және осы криптовалютамен операциялар үшін заңнаманы қолдану туралы мәселе шешілді. Екінші іс бойынша сот керісінше шешім қабылдады және жариялады, бұл қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қатысты айыптауды алып тастауға әкелді.

Криптовалютаны айналымға енгізуге рұқсат беру және оны белгілі бір реттеу себептері компаниялардың, әсіресе «стартаптардың» оны белсенді қолдана бастауымен, биржалар, стандартты емес қаражатпен түрлі тәуекелдерден қорықпайтын сақтандыру компаниялары пайда болуымен алдын-ала анықталды. Алайда, оның органдарының атынан мемлекеттің араласу қажеттілігі биткойн бүгін қару, есірткі, адамдар, жалған ақша мен құжаттарды, оның ішінде тіпті киллер қызметтерді сатып алуға болатын қара нарыққа ұқсас, «Интернет» белсенді жұмыс істейтін бүкіл әлемде жасырын желі, даркнет қызметінің төлем құралы болды деп түсіндіріледі.

Өкінішке орай, жалпы үрдіске сүйене отырып, көптеген мемлекеттер әлі күнге дейін белгілі бір табиғат арқылы криптовалюта режимін орнатпайды. Билік биткойндердің және оның аналогтарының мәнін түсіндіруге тырысады, бірақ әлі де құқықтық табиғат мәселесі шешілмеген күйінде қалып отыр. Мұндай елдерге Чили, Бразилия, Дания, Малайзия, Украина, Қазақстан Республикасы және басқалары жатады. Көріп отырғаныңыздай, криптовалютамен құқықтық қатынастарды реттеудің негізгі проблемасы, ең алдымен, криптовалютаға қолданылуы мүмкін заңнамалық нормалардың болмауы.

Қазақстан Республикасында криптовалюта айналымын құқықтық реттеудің тағы бір проблемасы әлемде криптовалютаны біркелкі реттеу болып табылады. Экономикасы мықты және ақша бірлігі бар елдер криптовалютаны төлем құралы немесе қаржылық актив ретінде енгізеді. Экономикасы әлсіз және тұрақсыз ақша бірлігі бар елдер криптовалютаны төлем құралы ретінде шектеу арқылы ұлттық валютаны қолдауға тырысады, алайда криптовалютаны айырбастау құралы ретінде пайдалануға мүмкіндік береді. АҚШ-тың кейбір штаттарында криптовалюта төлем жүйесіндегі ақша аударымдарының мәні болып табылады. Германияда биткойндер есептеу бірлігі ретінде танылады. Жапонияда криптовалюта заңды төлем құралы ретінде танылады. Еуропада криптовалюта негізінен электронды ақшаға теңестіріледі, бірақ ол заңды төлем құралы болып саналмайды және айырбастау құралы ретінде қарастырылады.

Қытайда биткоиндермен операциялар банктер үшін тыйым салынған, бірақ жеке тұлғалар үшін рұқсат етілген. Испанияда биткоин жүйесі ресми төлем жүйесі ретінде танылады. Боливия, Эквадор, Таиланд және Вьетнамда криптовалюта пайдалануға тікелей тыйым салынады.

Осылайша, әлемнің әртүрлі елдерінде криптовалютаға деген аралас көзқарас криптовалютаның құқықтық мәртебесін анықтау үшін қосымша қиындықтар туғызады. Бұл Қазақстанда заңнаманың қазіргі жағдайы мен елдің экономикалық дамуын негізге ала отырып, оларға ерекше құқықтық мәртебе бере отырып, криптовалюталарды құқықтық реттеуге жеке көзқарас қалыптастыру қажеттігін білдіреді. Кейбір мемлекеттер криптовалютаны пайдаланудың жоғары тәуекелдеріне және осы құбылысты егжей-тегжейлі зерттеу қажеттілігіне байланысты кез-келген жолмен пайдалануға тыйым салады, бірақ соған қарамастан олар оның өмір сүруіне және заңнамалық шоғырлануына қызығушылық танытады. Мұндай елдерге Қытай (ҚХР) жатады [2]. 2014 жылдың наурызында Халық Банкі сол жылдың 15 сәуіріне дейін Қытай банктері мен төлем жүйелеріне биткоиндер сататын 15 веб-ресурстардың шоттарын жабуды ұсынды. Сонымен қатар, бұл Қытай Халық банкі өкілдерінің кездесуінде расталды, бұл клиенттердің шоттарының жабылуына, криптовалютамен сауда операцияларын жүргізуге әкелді. Дегенмен, 2016 жылдың қаңтарында Қытай Халық банкі өзінің цифрлық валютасын іске қосу мүмкіндігі туралы мәселе талқыланған кездесу туралы хабарлады [3].

Екінші мәселе, ең іргелі және айқын, криптовалютаның құқықтық табиғаты. Жоғарыда айтылғандардан халықаралық деңгейде криптовалютаның құқықтық табиғатын түсінуде Бірлік жоқ деп қорытынды жасауға болады, сондықтан мемлекеттер биткоин мен оның аналогтары туралы ұғымды әр түрлі анықтайды.

Еуропалық сот 22.10.2015 жылғы шешімде биткоинді тауар емес, валюта (төлем құралы) деп санау керек деп анықтады. Бұл криптовалютаға салық салуға қатысты белгілі бір қиындықтардың туындауына байланысты болды. Осы шешім бойынша биткоин айырбастауға байланысты барлық операциялар дәстүрлі валюталармен операциялар сияқты салық салынатын болады. Еуропалық сот практикасы, шын мәнінде, криптовалютаны заңды төлем құралына, ал ақша айырбастауды «валюта айырбастау операциясына» теңестірді. Дегенмен, ЕО қолданыстағы заңнамасына сәйкес, сандық валюта тауар болып саналады және тауар ретінде азаматтық заңнама мен ЕО директивасының реттеуіне жатады, ал криптовалютаны сатып алу-сату шарты тауарларды сатып алу-сату шарты болып табылады.

Жоғарыда айтылғандай, АҚШ-та криптовалюта айналымына рұқсат етілген, бірақ оның заңды табиғаты туралы әртүрлі пікірлер бар. Іс тәжірибесі қазірдің өзінде қалыптасты, соның арқасында бұл мемлекетте криптовалюта «валюта немесе ақшаның басқа түрі» ретінде қарастырылады. Вашингтон штатында цифрлық валюта-бұл «ақша қызметтерін біріздендіру туралы» Заңның талаптарына байланысты ақша аударымдарының нысаны. Сонымен қатар, қыркүйек айында 2015 биржалық фьючерстік келісімшарттармен айналысатын американдық Мемлекеттік комиссия биткоинді биржалық тауарларға теңестірді [4].

Антонио Мурджиоға қатысты сот процесінде судья Элисон Нейтанның ұстанымы өте ыңғайлы Coin.mx [5], ол "сөздіктер, соттар, сондай-ақ заң шығару тарихының ережесі растайды: биткоиндер ақша болып саналады". Американдық судьялардың бұл ұстанымын қаржылық және қылмыстық құқық бұзушылықпен айналысатын департамент растайды, ол 2013 жылы биткоинді "ақша нысандарының бірі" деп атады. Алайда, американдық салық саласындағы тағы бір ықпалды орган-ішкі салық қызметі (IRS) федералды салық салу мақсатында криптовалюта «ақша нысаны» ретінде емес, меншік ретінде түсіндірілуі керек деп атап өтті.

Жоғарыда айтылғандай, Қазақстан Республикасында биткоин бойынша арнайы режим белгіленбеген, өйткені жоғарыда аталған криптовалюта туралы мәселе заңдарды талқылау және қабылдау кезінде туындаған жоқ.

Тұжырымдаманы анықтауға қатысты бірнеше пікір бар. Бірінші позиция биткоин ақпараттың жиынтығы екенін анықтайды. Ол блокчейнге негізделген-таратылған желіде оның

өмір сүру кезеңінде жүргізілген барлық операциялар туралы шифрланған мәліметтер жиынтығы.

Екінші позицияға сәйкес, биткоин өнімге жақын, өйткені ұлттық заңнама бізге өнімнің нақты анықтамасын бермейді, бірақ нақты құқықтық қатынастар үшін осы Тұжырымдаманың бір бөлігін ғана білдіреді. Мұның тағы бір жағымды жағы-криптовалюта Қазақстан Республикасының Салық, Азаматтық және кәсіпкерлік кодекстерін түсінуде бартерлік (тауар алмасу) операцияларына түседі. Бұл жерде криптовалютаның мәнін анықтау, оны талқылау және ұлттық заңнамаға тиісті өзгерістер енгізер алдында мемлекеттік орган тарапынан түсініктеме алу қажеттігі орынды деп санаймын.

Үшінші Проблемалық мәселе-криптовалюта субъектілері және олардың арасындағы қатынастар. Бұл жерде біз криптовалютаны құруға және оған операциялар жасауға кім құқығы бар екендігі туралы айтып отырмыз. "Төлемдер және төлем жүйелері туралы" ҚР Заңының 43-бабының 2-бөлігіне сәйкес электрондық ақшаны Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, банктер және Ұлттық пошта операторы шығаруға құқылы [6]. Бұдан басқа, электрондық ақшаны шығаруды жүзеге асыратын банк оларды өтеу бойынша міндеттемелерді өзіне алады. Алайда, Қазақстан Республикасында банктер криптовалюта құрумен айналыспайды.

Жоғарыда айтылғандай, АҚШ-та сандық валюта лицензиясы енгізілді. Сонымен, 200 б. 1 бөлім. 23 шілде айында Нью-Йорк штатының қаржылық қызметтер департаментінің күшімен қабылданған Нью-Йорк ережелері мен қатынастарының 2015 кодексі криптовалюта ұғымын, лицензия алу тәртібін, шағым беру тәртібі мен мерзімін және алымды төлеуді белгілейді. Бұл бөліктегі мәселе-криптовалюталық бизнесті енгізу құқығын берудің ұзақ кезеңі.

Лицензияны оны енгізгеннен кейін бір жыл өткен соң тек Circle (биткоин-әмиян) және Ripple (қаржы-техникалық стартап) алды, ал 26-ға жуық басқа компаниялар өздерінің өтінімдерін Растауды күтті. Жоғарыда аталған "ақша қызметтерін біріздендіру туралы" Заң (Вашингтон штатына қатысты) компаниялардың Вашингтон тұрғындарының ақша аудару операторының Вашингтон лицензиясын алғаннан кейін криптовалюта аударымдарын қолдана алатындығын анықтайды. Бұл талап криптовалютаға ақша айырбастау қызметін ұсынатын биржаларға және керісінше сандық ақшаны айырбастауға қатысты [7].

Криптовалюта әмияндарын ұсынатын компаниялар тиісті лицензия алу үшін компьютерлік жүйенің қауіпсіздігін тексеруі керек. Жеке тұлғалар арасындағы криптовалюта транзакциялары рұқсатты қажет етпейді. Осы криптовалюта субъектілері арасындағы қарым-қатынастан туындайтын айқын мәселе-құқықтарды қорғау.

Сондықтан биткоин және оның аналогтары өнім ретінде қарастырылғаны жақсы. Келесі мәселе-криптовалютаға салық салу. Еуропалық сот «Skatteverket V. David Hedqvist (C-264/14)» ісі бойынша өз шешімінде: биткоин виртуалды криптова үшін ұлттық валюталарды айырбастауға қатысатын субъектілер ҚҚС-тан босатылады.

Қолайсыз салық саясатының мысалы – Австралияның ұстанымы. Бұл жерде Австралияның салық қызметінің хаты мен нұсқауларына сәйкес, іс жүзінде қосарланған салық салу проблемасы бар: бір рет тауарлар мен қызметтерге салынатын салық Фиат ақшасын сандық валюталарға айырбастау кезінде, ал екінші рет тауарлар мен қызметтерді төлеу кезінде ескеріледі. олардың көмегімен.

Ең өткір мәселе-криптовалютаны қолдану арқылы жасалған әрекеттер үшін қылмыстық жауапкершілікті қолдану. Мысалы, Флорида аудандық соты өз шешімінде биткоинді оны қылмыстық мақсатта пайдалануды жоспарлаған адамға кез-келген кішігірім сату заңсыз жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) айыптау үшін жеткілікті негіз емес деген қорытындыға келді, тіпті қылмыстық ниет криптовалютаны сату кезінде айқын болса да. АҚШ долларына немесе басқа шетел валютасына биткоин сатып алу-сату жөніндегі қызмет қаржы пирамидаларының жұмыс істеу белгілері бар және Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы заңнамаға сәйкес күмәнді операцияларға ықтимал тартылатындығын айғақтай алады [8].

Қылмыстарға қарсы іс-қимыл (ҚР Қылмыстық кодексінің 218-бабы [9]) АҚШ-та, Жапонияда таралған лицензияларды беру тәжірибесі болып табылады. Еуропалық Одақ бұл мәселеде "қаржы жүйесін ақшаны жылыстату немесе терроризмді қаржыландыру мақсатында пайдаланудың алдын алу туралы" № 2015/849 Директивасына тиісті өзгерістер қабылдауға жақын болып табылады [1].

Осылайша, көптеген мемлекеттер қаржылық операцияларды жүргізу үшін криптовалютаны пайдаланады, бұл көптеген істерді жүргізуді жеңілдетеді, бірақ заңнамалық базаның толық жетілдірілмеуіне байланысты белгілі бір кедергілер тудырады. Қорытындылай келе, Қазақстанда және көптеген елдерде криптовалюта режимі құқықтық вакуумда екенін атап өтеміз.

Бұдан шығатын қорытынды, әрбір тұтынушы мен заң шығарушы эмитент туралы ашық ақпарат, криптовалютаға қатысты шығару және операциялар тәртібі болуы керек. Осыдан кейін биткоин және оның аналогтары бойынша мемлекеттік саясатты қайта қарау туралы айтуға болады. Сонда салық, банк, азаматтық және кәсіпкерлік құқық саласындағы тиісті нормаларды қабылдау арқылы осы ұғымды заңнамалық түсіндіру және бекіту туралы мәселе туындайды.

Сонымен қатар, ақшаны жылыстатуды және терроризмді қаржыландыруды барынша азайтатын криптовалюта қызметіне лицензия енгізу қажет және орынды. Сонымен қатар, мемлекет деңгейінде криптовалюта айналымы мүмкін болатын арнайы бағдарламалық жасақтаманы енгізу бағдарламаларын әзірлеу қажет, мысалы, айырбастау нысаны ретінде. Әрине, криптовалютаға салық салу объектілері болуы керек, бұл біздің еліміздің республикалық бюджетіне қосымша түсімдер береді. Сонымен қатар, ерте ме, кеш пе, сандық валютадағы қатынастар реттеледі, бірақ бұл жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін басқа мемлекеттің тәжірибесін орынсыз және ұқыпсыз көшіру болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Assembly Bill 129 // [Электрондық ресурс]. URL: docs.legis.wisconsin.gov/2015/proposals/ab129.
2. Орталық банк қолма-қол айналымды цифрлық валютамен ауыстыру мүмкіндігін зерттеп жатыр // [Электрондық ресурс]. URL: 中国人民银行 数字货币 研究报告. (қаралған күні: 31.03.2021)
3. Народный банк Китая исследует возможности выпуска цифровой валюты // [Электрондық ресурс]. URL: Xinhua.net (қаралған күні: 31.03.2021)
4. Путеводитель по обращению криптовалют // [Электрондық ресурс]. URL: <http://law-blockchain.ru/nav-crypt/>. (қаралған күні: 31.03.2021)
5. Государственное регулирование обращения электронных денег // [Электрондық ресурс]. URL: cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennoe-regulirovanie-obrascheniyaelektronnyh-deneg. (қаралған күні: 31.03.2021)
6. Директива (ЕС) n 2015/849 европейского парламента и совета ЕС о предотвращении использования финансовой системы для целей отмывания денег или финансирования терроризма // [Электрондық ресурс]. URL: [www.cbr.ru/today/anti_legalisation/fatf/Directive%20\(rus\)%202015_849.pdf](http://www.cbr.ru/today/anti_legalisation/fatf/Directive%20(rus)%202015_849.pdf) (қаралған күні: 31.03.2021)
7. «Төлемдер және төлем жүйелері туралы» 2016 жылғы 26 шілдедегі № 11-VI Қазақстан Республикасының Заңы (04.04.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // [Электрондық ресурс]. URL: online.zakon.kz. (қаралған күні: 31.03.2021)
8. «Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» 2009 жылғы 28 тамыздағы № 191-IV Қазақстан Республикасының Заңы (04.04.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // [Электрондық ресурс]. URL: online.zakon.kz. (қаралған күні: 31.03.2021)

9. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (04.04.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) [Электрондық ресурс]. URL://online.zakon.kz. (қаралған күні: 31.03.2021)